

Харитонов Євген Олегович,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри цивільного
права Національного університету «Одеська юридична академія»*

Харитонova Олена Іванівна,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗІТКНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ НА ТЛІ ВАКЦИНАЦІЇ

Вакцинація є ефективним засобом боротьби з пандемією і оптимальною альтернативою локдауну. Однак завдання, що мають бути вирішені у цій сфері, ускладнюються існуванням опору частини суспільства (так званих «антивакцинаторів»), котра з різних міркувань не бажає вакцинуватися.

Оскільки «антивакцинатори» у своїх виступах активно використовують правозахисну риторику, посиляючись на порушення прав людини, необхідно з'ясувати, чи є тут такі порушення і про які, власне, порушення йдеться. Це тим більш доцільно, що їх інспірації певною мірою базуються на загальній тезі про неприпустимість примусової вакцинації [1].

Але зауважимо ту обставину, що практично усі країни ЄС, де права людини є базовою цінністю, активно використовують примусову вакцинацію, і це не викликає якогось помітного супротиву реальних правозахисних організацій [2].

Аби з'ясувати чинники відмінностей у підходах до бачення сутності проблеми, маємо визначитися щодо розуміння категорії «права людини» та її зв'язку з такою цивілістичною категорією як «суб'єктивне цивільне право та «цивільна правоздатність», котрі гіпотетично можуть зазнавати негативного «обмежувального» впливу під час проведення вакцинації.

Найбільш зручним з різноманітних визначень поняття «права людини» для характеристики його з точки зору практичного використання здається наступне: «права людини – це певні можливості

людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [3, с. 7].

У цивілістиці категорія «права людини» використовується з певними застереженнями, як не властива безпосередньо цій галузі. Натомість, йдеться про немайнові та майнові «права фізичної особи», котрі розуміються як можлива поведінка однієї особи, якій кореспондують обов'язки іншої особи (або осіб).

Як на наш погляд, ці поняття є корелятивними, а тому права людини можемо оцінювати як права приватної особи, котрі на рівні національному регламентуються та захищаються нормами цивільного законодавства. «Суб'єктивне цивільне право» має конкретна людина, що, власне, відображається і у його описі – «право, що належить певному суб'єкту».

З викладеного випливає, що стосовно визначення наслідків відмови від вакцинації може йтися про здійснення, захист тощо цивільних прав, обмеження цивільної дієздатності та спроби обмеження цивільної правоздатності, вирішення колізії суб'єктивних прав учасників цивільних відносин тощо.

Звідси випливає висновок, що основна проблема у демократичному суспільстві полягає у виникненні колізії не лише публічних і приватних прав (інтересів), але й у «зіткненні» прав (інтересів) приватних осіб (суб'єктів цивільних прав (правовідносин)).

Що стосується проблеми «зіткнення» суб'єктивних прав учасників цивільних відносин, то вона, на нашу думку, значною мірою стала результатом хибного розуміння тези про існування загрози «звикання» соціуму до підміни індивідуалістичних, приватно-правових цінностей цінностями колективістськими, а відтак виникнення «побічного ефекту» у вигляді виникнення психологічного підґрунтя для звикання і влади, і людей, до розширення повноважень правоохоронних органів [4].

З врахуванням згаданої тези, можна сказати, що головна хиба дій влади при проведенні вакцинації полягає саме в ігноруванні ба-

гатоаспектності проблеми, відсутності спроб/намагання вирішити проблеми, які при цьому виникають, суто вольовим шляхом (шляхом адміністрування).

Що стосується «ідеологічного/пропагандистського» забезпечення вакцинації, то тут, на нашу думку, державними інституціями недостатньо уваги приділяється роз'ясненню відмінностей між «правами людини» і цивільною правоздатністю особи.

Зокрема, якщо проблема забезпечення прав людини може розглядатися під кутом доцільності абсолютного захисту права окремої людини як приватного інтересу проти інтересу публічного, то з погляду цивілістичного важливою є також проблема подолання колізії приватних інтересів. Адже, скажімо, право однієї особи нехтувати своїм здоров'ям не може протистояти праву кожної іншої особи дбати про своє власне здоров'я. І якщо котрась особа, вважаючи, що вона має таке право, ухиляється від вакцинації, то так само інша особа має право вимагати, щоб таке ухиляння не створювало для неї загрози захворювання. Інакше має місце зловживання правом (шикани) [5].

Не зупиняючись на питаннях зловживання правами, які аналізувалися цивілістами у контексті досліджень здійснення цивільних прав [6–10], констатуємо, що проблеми їх здійснення та захисту в умовах вакцинації, залишаються практично не вивченими.

Зауважимо, що в ЦК України існує норма, яка передбачає можливість виникнення такої колізії прав і зазначає, що межі здійснення цивільних прав встановлюються договором або актами цивільного законодавства (частина 1 ст. 13). Зокрема, частина 2 ст. 13 ЦК встановлює, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб. Згідно частині 4 цієї ж статті ЦК, при здійсненні цивільних прав особа повинна дотримуватися моральних засад суспільства.

Важливими є положення частини 6 ст. 13 ЦК, якими фактично встановлюються гарантії дотримання особою меж здійснення її прав. Ця норма передбачає, що «у разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою-п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми права-

ми, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом».

Констатуючи ту важливу обставину, що ст. 13 ЦК України визначає засади вирішення колізії прав приватних осіб, разом із тим, маємо звернути увагу на недосконалість змісту наведеної норми.

По-перше, надто розпливчастою є вказівка на те, що межі здійснення цивільних прав встановлюються договором або «актами цивільного законодавства». Незрозуміло, зокрема, яким має бути рівень таких актів: Кодекс, поточні закони, підзаконні акти (постанови уряду, накази МОЗ тощо). Тобто, який з органів влади може нормативно визначати межі здійснення прав?

По-друге, незрозуміло, якою є правова природа вимоги частини другої ст. 13 ЦК «утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб». Чи означає це існування юридичного обов'язку особи, чи йдеться лише про позитивний (правомірний) тип її поведінки?

По-третє, чимало питань постає щодо розуміння використаної у частині 4 ст. 13 ЦК оціночної категорії «моральні засади суспільства», що їх має дотримуватися особа при здійсненні цивільних прав. Ця категорія і раніше викликала чимало суперечок. Наразі значення вірного (уніфікованого) її розуміння ще більше зростає на тлі конфлікту «провакцинаторів» з «антивакцинаторами», оскільки й ті, й інші часто апелюють саме до моральних аспектів проблеми.

Нарешті, неконкретними є й положення частини 6 ст. 13 ЦК, згідно яким, суд може зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Зокрема, незрозуміло, хто може звернутися до суду з вимогою про «припинення зловживання правами» (якщо відсутній договір, сторони якого відомі заздалегідь). Незрозуміло також, про які «інші наслідки, встановлені законом» йдеться. Особливо у тому разі, коли виникають проблеми на кшталт тих, що мають місце при пандемії, а відтак не забезпечені законодавчим регулюванням тощо. Чи має прийматися спеціальний закон «про недопустимість зловживання правами», чи може використовуватися аналогія закону або аналогія права?

Попри існування згаданих вище спеціальних досліджень про-

блем визначення меж здійснення права та наслідків їхнього порушення [11, 12], ці питання залишаються, поки що, без відповіді.

Оцінюючи ситуацію в цілому, можна зробити висновок, що згадана норма потребує удосконалення, оскільки є недостатньо конкретною, а її положення не дають можливості вирішувати проблеми, що виникають у разі «зіткнення прав» приватних осіб. Хоча, загалом, її положення є достатньо (традиційно) ґрунтовними, водночас, вони як свідчить ситуація, що виникла у зв'язку з пандемією, не відповідають викликам сучасності.

Як на нашу думку, право на подання позовів проти осіб, які порушують межі здійснення своїх прав (зловживають правами) у надзвичайних ситуаціях доцільно надати представникам громадянського суспільства (громадським організаціям тощо), котрим у разі виникнення колізії суб'єктивних прав приватних осіб має відводитися важлива роль звернення за захистом громадських інтересів та запобіганню зловживання правами.

Література:

1. Обмеження прав невакцинованих є порушенням Конституції – Омбудсмен. 26.10.2021. URL: <https://zib.com.ua/ua/149476.html>
2. Ємець М. Примус до вакцинації: як у Європі борються з противниками щеплень. 3 вересня 2021. Європейської Правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/09/3/7127366/>
3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К., 1995. 172 с.
4. Амелін А. Влада сильніше контролюватиме народ, прикриваючись його безпекою. URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_vlada-silnishe-kontrolyuvatime-narod-prikrivayuchis-jogo-bezpekoyu/958662?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=
5. Яценко Т. С. Категория шиканы в гражданском праве: история и современность. М.: Статут, 2003. 157 с.
6. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
7. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. К.: Ліра-К, 2014. 628 с.
8. Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин: Монографія / За заг.ред. академіка НАПрН

України В.В. Луця. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 320 с.

9. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб: колективна монографія / За ред. В.Л. Яроцького. Х.: Юрайт, 2013. 272 с.

10. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія. Хмельницький: Видавництво Хмельницького ун-ту управління та права, 2007. 626 с.

11. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Статут, 2000. 411с.

12. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія. К.: КНТ, 2008. 184 с.